

Inleiding Jos Roemer
Studiemiddag over de identiteit van de ASKO-scholen,
25 november 2009.

Inleiding: historische situering van de kwestie

Hoe moet je in Amsterdam met haar culturele pluriformiteit invulling geven aan katholiek onderwijs? Deze vraag, die overigens door veel katholieke scholen uit de weg gegaan wordt, staat op de studiemiddag van 25 november centraal. Mijn ervaring als onderwijsadviseur, opgedaan in de laatste twaalf jaar, heeft me geleerd dat het ruimte biedt om deze vraag in eerste instantie te benaderen vanuit een historisch perspectief. Dat perspectief laat zien dat katholiek onderwijs zoals we dat nu kennen in formele zin al ruim anderhalve eeuw bestaat. Met de grondwet van 1848 werd het recht van ouders om te kiezen voor een katholieke school in artikel 23 verankerd. Het duaal onderwijsstelsel heeft sindsdien gezorgd voor stabiliteit en continuïteit op het zo gevoelige terrein van het onderwijsbeleid. Inmiddels zijn we ruim anderhalve eeuw verder. Onze samenleving is in de laatste decennia drastisch veranderd. Met name op het gebied van de religie is onze samenleving pluriformer geworden en minder kerkelijk. Tegelijk is de katholieke onderwijszuil in formele zin onaangetaast gebleven. De meest recente regelgeving omtrent katholiek onderwijs (het ARKO) is al meer dan twintig jaar oud. De praktijk laat zien dat er spanning op deze formele inrichting van het onderwijs staat, zie de debatten in het parlement omtrent de samenwerkingsschool en het spreidingsbeleid om eenzijdig gekleurde scholen te voorkomen. De WRR spreekt in een advies aan de regering over de plaats van religie in het publieke domein over een dubbele transformatie. Onze samenleving transformeert, van een hiërarchische opbouw naar een netwerksamenleving én religie transformeert: minder institutioneel en meer pluriform. In deze context kan de vraag “hoe moet je invulling geven aan katholiek onderwijs?” beschouwd worden als een scherpe consequentie van deze tijd van transformatie.

Het biedt ruimte aan teams van leerkrachten om te beseffen dat we de uitkomsten van deze veranderingen op dit moment niet kunnen voorzien. Ruimte omdat duidelijk is dat overkoepelende sturing in deze kwestie niet werkt. Het komt op de teams aan.

De deskundigen

Er wordt veel over katholiek onderwijs (over artikel 23 in het algemeen) gedebatteerd en nogal wat deskundigen wordt naar hun mening gevraagd. Ook de bisschoppen hebben ten aanzien van deze kwestie hun positie onder woorden gebracht. In een brochure met als titel ‘Bezielde en zelfbewust’ (2002) richten de Nederlandse bisschoppen zich met name tot hen die werken in het katholiek onderwijs. De brochure laat zien dat de bisschoppen oog hebben voor de realiteit waar katholieke scholen in de moderne tijd mee te maken hebben. Ze wijzen op de veranderingen in de samenleving, op de toegenomen pluriformiteit en op de wens van scholen om autonoom hun identiteit te ontwikkelen. In de kern, zo betogen ze, zal katholiek onderwijs echter herkend moeten worden aan het waardenstelsel dat op die scholen aan de orde is. In dat waardenstelsel zullen vier kernwaarden zichtbaar moeten worden:

- oog hebben voor God als schepper en verlosser
- oog hebben voor de vorming van de hele persoon
- oog hebben voor de zwakkere
- oog hebben voor gemeenschap.

Deze kernwaarden moeten door de betrokkenen op de scholen telkens in gevarieerde omstandigheden geconcretiseerd worden, bijvoorbeeld in het godsdienstonderwijs, in solidariteitsacties of in vieringen.

Eén zin uit de brochure valt op, namelijk de volgende:” De leerlingen hebben het recht om de godsdienst waartoe zij behoren naar waarheid en zekerheid te leren kennen, maar men mag er niet aan voorbijgaan dat zij ook het recht hebben de persoon van Christus en zijn volledige heilsboodschap te leren kennen”. Op zich lijkt er weinig tegen deze zin in te brengen, wie wil kinderen nu hun rechten ontzeggen. De vraag is echter of kinderen wel de behoefte hebben om Jezus te leren kennen, immers een recht is de keerzijde van een behoefte. Hebben ze niet veeleer de behoefte om ‘zin’ te leren kennen, zin die bemiddeld kan worden via tal van beelden en verhalen, o.a. de evangelieverhalen maar ook andere?

Een andere deskundige, die de laatste tijd veel aan het woord komt, is Erik Borgman. Borgman is theoloog en wordt wel gezien als de vertolker van het kritische geluid binnen de katholieke gemeenschap. Hij wordt met name geraadpleegd in kwesties waarin de rol van religie in de moderne samenleving aan de orde is. Borgman stelt dat katholiek onderwijs op de één of andere manier in staat moet zijn om een verbinding te leggen tussen de bestaande onderwijspraktijken en woorden uit de katholieke traditie. Hij geeft als voorbeeld het woord van de ‘genadegave’. In de katholieke traditie wordt met dit woord bedoeld, dat God verschillende gaven heeft verdeeld over de mensen. Hij heeft niet aan iedereen dezelfde gaven gegeven, zodat we elkaar nodig hebben. Iedereen heeft een eigen bijdrage en slechts samen kunnen we voor de schepping zorg dragen. Door dit woord te leggen op je eigen schoolpraktijk, kun je waardering gaan krijgen voor wat ieder kind kan in plaats van wat ze niet kunnen. Ieder kind heeft eigen gaven gekregen en ieder kind is daarom nodig. Dit woord zou bijvoorbeeld kritisch kunnen zijn t.a.v. het hanteren van standaard-prestaties. De vraag die aan Borgman gesteld kan worden is of de meeste leerkrachten in staat zijn om op deze manier kritisch te reflecteren op hun dagdagelijkse praktijk. Gezien de processen van secularisering mag dit betwijfeld worden.

Een derde deskundige, die expliciet om raad is gevraagd, is de bestuurskundige Wim van der Donk. Hij is in 2006 benaderd door de Nederlandse bisschoppen en de NKSJ om advies uit te brengen over de verantwoordelijkheidsverdeling ten aanzien van het katholiek onderwijs. Wie is uiteindelijk verantwoordelijk voor wat katholiek onderwijs genoemd kan worden? De commissie Van der Donk constateert in het adviesrapport uit 2007 onder de titel “Geloven in onderwijs. Van erkennen naar bekennen” het volgende. Het katholiek onderwijs is nu teveel geordend op basis van een ‘notaris-model’. De formele regels die tot erkenning van katholiciteit leiden krijgen teveel nadruk. De commissie pleit voor een verandering in de richting van ‘verbondsdenken’ in plaats van ‘contractdenken’. Scholen zouden meer ruimte moeten krijgen om zelf na te denken over hun identiteit en hun verbondenheid met de kerk. Wanneer scholen, via een proces van dialoog, tot de bekennen komen dat ze op dit vlak ambities hebben, zou formele erkenning automatisch moeten volgen.

De inkt van het adviesrapport was echter nog niet droog of er werd al kritisch op gereageerd, met name door de besturenbond. De weg die vervolgens is ingeslagen is niet die van een herziening van het advies maar van gesprekken. Vooralsnog blijft onduidelijk hoe de gesprekken verlopen.

De conclusie van een en ander kan getrokken worden dat er ‘van hogerhand’ geen eenduidig perspectief geschetst wordt.

Toekomstscenario's

Hoe het onderwijs zich in de komende jaren zal ontwikkelen is een fascinerende en open vraag. Om op dit moment in de geschiedenis van het katholiek onderwijs leiderschap te tonen vergt de moed, die door Stacey (een Engelse organisatiekundige) als volgt onder woorden is gebracht:”Leading is acting into the unknown”. Op basis van de huidige praktijken op katholieke scholen kunnen echter wel enkele scenario's geschetst worden.

Er zijn scholen waar de religie centraal gesteld wordt. Dit herken je aan de vragen die centraal staan, zoals:

- wat betekent onze katholieke identiteit?
- Waaraan zie je dat we een katholieke school zijn?
- Op welke manier kunnen we invulling geven aan onze katholieke identiteit?

Bij de beantwoording van deze vragen kunnen verschillende praktijken gaan ontstaan (of worden bevestigd). Teams kunnen met bijzondere aandacht elementen uit de katholieke traditie in hun programma opnemen, zoals een kerstviering. Hierbij zal een deel van de leerkrachten in staat zijn om een verbinding te leggen tussen ‘Kerstmis zoals betekenis gegeven in de katholieke traditie’, terwijl er ook een deel zal zijn dat deze verbinding niet kan leggen.

Er zijn ook scholen waar het kind centraal gesteld wordt. Dit herken je aan vragen als:

- waaraan hebben onze kinderen behoefte?
- Wat hebben onze leerlingen nodig om in de pluriforme samenleving te functioneren?
- Hoe kunnen we hen helpen bij het vinden van zin in hun leven?

Bij de beantwoording van deze vragen kunnen ook weer verschillende praktijken gaan ontstaan. Zo kunnen teams tal van vormingsactiviteiten gaan ondernemen (zoals aansluiten bij de Islamitische leefwereld van de kinderen), waarbij een deel van de leerkrachten dit kan verantwoorden door een verbinding te maken met woorden uit de katholieke traditie, terwijl er ook een deel zal zijn dat deze verbinding niet kan leggen.

Het is verleidelijk om op basis van deze scenario’s een schema van vier hokjes te construeren. Teams zouden daarmee naar zichzelf kunnen kijken, om te beoordelen in welk hokje ze het meest passen. Dit lijkt me echter geen zinvolle en constructieve benadering van de kwestie. Juist in deze tijd, waarin omgaan met diversiteit de grote uitdaging vormt, lijkt het raadzaam om te koersen op de kwaliteit van de interacties, zowel van de leerlingen onderling als tussen de leerkrachten onderling als tussen leerkrachten en ouders en kinderen.

Koersen op de kwaliteit van de interacties impliceert een kompas, dat aangeeft hoe we met elkaar spreken over ons werk. Dat kan oppervlakkig zijn en diepgaand, formeel en persoonlijk, in een sfeer die gekenmerkt wordt door macht en retoriek of door vertrouwen en openheid. Al deze kwaliteitskenmerken kunnen niet afgedwongen worden, ze zijn niet stuurbaar. Wat echter wel mogelijk is, is om hier gevoelig voor te zijn, het waar te nemen en onder woorden te brengen. Met name schoolleiders kunnen waarnemen hoeveel openheid een team aankan, hoeveel onrust bepaalde vragen te weeg brengen en hoeveel onrust een team aankan.

Schoolleiders, die de moed hebben tot ‘acting into the unknown’, hebben oog voor verbinding, waken voor verborgen agenda’s, waken voor machtsinvloed via retoriek, kortom: waken over de kwaliteit van de gesprekken. Daar waar verbinding tussen leerkrachten tot stand komt over de zin van hun werk, verbinding op een dieper en persoonlijk niveau, daar gebeurt iets bijzonders. Wie dat wel eens heeft meegemaakt, kan daarvan getuigen. Sommigen zullen daarvan getuigen met worden uit de katholieke traditie (“daar was de Geest werkzaam”), andere zullen die bijzondere momenten anders benoemen. In feite gaat het niet over de woorden, maar over datgene waar de woorden naar verwijzen. En wat dat is, daar kunnen we alleen maar in goede gesprekken achter komen.